

Leonid Zaskilniak

Wydział Historyczny Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki

Historiografia ukraińska i postmodernizm: retrospektywy i perspektywy

Zarys treści: W artykule podjęta została refleksja nad ewolucją metodologicznych podstaw badań historycznych w historiografii ukraińskiej po rozpadzie ZSRR oraz sprzeciwem wobec radzieckiej wersji marksistowsko-leninowskiej nauki historycznej. Naświetlono proces zaznajomienia się historyków ukraińskich z kierunkami teoretycznymi historiografii światowej, ich stosunek do relatywizacji poznania naukowego w koncepcjach przedstawicieli postmodernizmu oraz dyskusje wokół metodologicznych podstaw współczesnej syntezy historii Ukrainy.

The content outline: This article deals with the methodological evolution which Ukrainian historiography has undergone since the collapse of the Soviet Union. The author gives an account of the criticism to which the Marxist-Leninist model of practising history has been subjected in Ukrainian historiography and highlights the reception by Ukrainian historians of new theoretical approaches to historical studies. He discusses Ukrainian scholars' response to the postmodernist tendency to relativize historical cognition and describes the recent discussion of new methods to be adopted in preparing a new synthesis of Ukrainian history.

Słowa kluczowe: historiografia ukraińska, postmodernizm, współczesność

Key words: Ukrainian historiography, postmodernism, nowadays

Od końca XX w. ukraińska historiografia przeżywa trudny i niejednoznaczny okres jednoczesnego poszukiwania „własnej twarzy” i „wpisywania się w światową historiografię”. Proces ten już niejednokrotnie znajdował się w centrum uwagi naukowych i publicystycznych dyskusji, a w literaturze można znaleźć dziesiątki, jeżeli nie setki publikacji na ten temat¹. Zagraniczni badacze, którzy zwracali

¹ Wśród nich przypomnijmy tylko niektóre: *Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15–17 липня 1995 р.)*, Харків 1995; *Українська історична наука на порозі XXI століття. Харківський історіографічний збірник*, t. 2, Харків 1997; Л.В. Таран, *Провідні тенденції світової історіографії XX ст. та проблема кризи сучасної української історичної науки*, „Український історичний журнал” 1998, nr 5, s. 30–39; О.П. Реєнт, *Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу*, „Український історичний журнал” 1999, nr 3, s. 3–22; І.І. Колесник, *Українська історіографія*

uwagę na ewolucję ukraińskiego dziejopisarstwa po odzyskaniu niepodległości przez Ukrainę, wskazywali na jego „eksperymentalny” charakter, otwierający sprzyjające perspektywy naukowe w całej rzece nowatorskich nurtów². Wyrażali zarazem pewne obawy przed powrotem do przestarzałych wizji historii i podporządkowania poznania historycznego czynnikom społecznym i politycznym³.

Rzeczywiście, jeśli uważnie przyjrzeć się rozwojowi historiografii na Ukrainie w ostatnim ćwierćwieczu, można zauważyć dwie główne tendencje, które zaznaczyły się w jej treści i charakterze metodologicznym. Na ogół są one dobrze znane ukraińskim historykom i już wielokrotnie były omawiane w literaturze. Pierwszą z nich są aspiracje, by rozwiązać liczne zafałszowania i zniekształcenia przeszłości Ukrainy i Ukraińców, stanowiące spadek po ich wielowiekowym statusie kolonialnym w składzie różnych imperiów, w tym przede w imperium radzieckim. Jej rezultatem miało być skonstruowanie „kanonu” narodowej historii, który mógłby służyć kształtowaniu świadomości narodo-państwowej oraz pamięci społecznej. Drugą tendencję stanowiło dążenie do opanowania zdobyczy światowej myśli historycznej i jej wykorzystanie w badaniach historycznych

XVIII – початок XX століття, Київ 2000; Міжнародний науковий конгрес „Українська історична наука на порозі XXI століття”. Чернівці 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення, т. 1–4, Чернівці 2000–2001; В.А. Потульницький, *Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть*, Київ 2002; Г. Касьянов, *Ще не вмерла українська історіографія*, „Критика” 2002, з. 4, с. 7–12; Н. Яковенко, *Одна Клію; дві історії*, „Критика” 2002, з. 12, с. 12–14; J. Hrycak, *Ukrainian Historiography 1991–2001. Decade of Transformation, Manuscript eines Vortrags, gehalten während einer Konferenz an der Universität Wien vom 27.–29. 9. 2001*, „Österreichische Osthefte” 2002, з. 1/2; *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми*, red. Л. Зашкільняк, Львів 2004; Л.В. Таран, *Новые тенденции в мировой и украинской историографии*, „Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории” 13, 2005, с. 211–231; Н. Яковенко, *Нариси кризової історіографії*, „Критика” 2006, з. 1–2, с. 28–30; Л. Зашкільняк, *Замітки про сучасну українську історіографію*, w: *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*, т. 15: *На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. У 2-х частинах*, Київ 2009; А. Портнов, *Упражнения с историей по-украински*, Москва 2010; Л. Зашкільняк, *Метаморфози сучасної Клію (про нові тенденції світового історіописання на початку XXI століття)*, w: *Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко*, Київ 2012.

² M. von Hagen, *Does Ukraine Have a History?*, „Slavic Review” 1995, nr 3, s. 655–672. Amerykański badacz zauważył: „Ukraina jest przykładem kultury naukowej o niezwykle przepuszczalnych granicach, lecz jest to przykład, który być może koresponduje z postmodernistycznym rozwojem politycznym, w którym procesy regionalne, ponadnarodowe i międzynarodowe wymagają od historyków, socjologów i kulturoznawców takiej samej uwagi jak procesy niegdyś rozpatrywane jako narodowe”; tamże, s. 670 (jeżeli nie zaznaczono inaczej, tłumaczenia są dziełem autora).

³ T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004*, Warszawa 2007, s. 850; zob. też moją rec. tej książki: Л. Зашкільняк, *Які історики потрібні Україні?*, „Україна модерна” 2009, nr 3(14), s. 297–309.

w celu przewyciężenia zapóźnienia ukraińskiej wiedzy historycznej i przestrzeni historyczno-informacyjnej względem światowych wzorców⁴. Wielu fachowym historykom tendencje te – zgodnie z analogiczną dychotomią „ideologia vs. nauka” – wydają się wzajemnie sprzeczne. Możliwość wyzwolenia się od kanonów radzieckiego marksizmu-leninizmu ukraińscy historycy przeważnie pojmowali więc jako zamianę „komunistycznej ideologii” na „bezideologiczne standardy”, których jakoby najlepszym reprezentantem jest „neutralny pozytywizm”. Jeszcze inna grupa historyków uważała z kolei, i wciąż uważa, że prorosyjską, wielkomocarstwową wersję ukraińskiej historii powinna zastąpić proukraińska wersja narodowa, a czynnik ideologiczny nie może zostać pominięty jako podstawa „przepisywania” historii. Innymi słowy, historia powinna zostać „unarodowiona”.

Oto dlaczego większość historyków z nieufnością odniosła się do światowego trendu naukowego nazywanego postmodernizmem. Sytuację stworzoną przez postmodernizm niektórzy z nich potraktowali jako wyzwanie i zaprzeczenie narodowych dziejów i historiografii. Inni podjęli poszukiwania oraz pracę archeograficzną w zespołach archiwalnych i zbiorach rękopisów, publikując ogromną ilość materiałów źródłowych, a następnie interpretując je z narodowo-państwowego punktu widzenia. Należy stwierdzić, że wskutek zróżnicowania świadomości społecznej ludności Ukrainy znaleźli się oni pod ogromną presją ideologii i polityki. Tym razem chodziło jednak nie o „sowietyzację” przeszłości, lecz o jej „unarodowienie”⁵. Wydawało się, że nie stanowi to żadnego problemu i sam czas nakazuje „przepisywać” historię według nowych politycznych, metodologicznych oraz ideologicznych założeń, które mogłyby legitymizować nowe podmioty stosunków międzynarodowych – ukraiński naród i państwo. A jednak dla historiografii ukraińskiej wyniknęły z tego nieoczekiwane skutki. Po pierwsze, okazało się, że na skutek poprzedniego oderwania historiografii ukraińskiej od nauki światowej i poszukiwań optymalnej koncepcji dziejów narodowych nie znaleziono alternatyw dla opracowań Mychajła Hruszewskiego i Wiaczesława Lipińskiego – historyków z początku XX w., którzy żyli i działali w odmiennych warunkach społecznych i epoce intelektualnej. Po drugie, zaproponowana, i zresztą realizowana do dziś, kanoniczna wersja historii Ukrainy w niewielkim stopniu odbiega od marksistowsko-leninowskiego poglądu na przeszłość Ukrainy i Ukraińców; ma wszystkie główne cechy liniowości, teleologizmu, funkcjonalizmu i prawidłowości procesu historycznego, jakie znajdujemy u Hegla, Marksa i w historiografii radzieckiej.

Taki stan rzeczy został zdiagnozowany już kilkanaście lat temu przez historyków historiografii, którzy zwrócili uwagę na możliwość pogodzenia społecznych

⁴ Tendencje opisane są w większości publikacji ukraińskich; zob. np.: *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть...*, s. 24–56 i in.

⁵ W języku ukraińskim mówi się o „націоналізації історії”. Termin ten historiografii ukraińskiej zarpropował Г. Касьянов, „Націоналізація історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники (Україна 1990-х)”, w: tamże, s. 57–73.

zadań i funkcji wiedzy historycznej z naukowymi wymaganiami tej wiedzy. Jak zauważyła Natalia Jakowenko, kryzys współczesnej historiografii poradzieckiej jest nie kryzysem nauki, lecz tożsamości historyka, wynikającym z wyczerpania makrospołecznych schematów procesu historycznego, które już dawno przestały zadowalać naukę i uczonych⁶. Nakłada się na to kryzys pamięci historycznej społeczeństwa, cywilizacyjnie podzielonego przez wiele dekad, a nawet wieków: pamięci zorientowanej na szczególną misję historyczną „między Zachodem i Wschodem” i opartej na europejskim doświadczeniu rozwiązywania problemów społecznych.

Wydawałoby się, że postawiona diagnoza stwarza dogodną możliwość do „wyleczenia” znanej od lat choroby. W rzeczywistości jednak okazało się, że zrozumienie „choroby” zderzyło się z potężnym czynnikiem politycznym w postaci ukraińskich elit politycznych i władzy, która szczególnie za rządów Wiktora Janukowycza robiła wszystko, co było możliwe, aby podtrzymać i konserwować radzieckie wzorce i schematy pamięci i wiedzy historycznej, i prowadziła na Ukrainie niemal otwarcie antyukraińską politykę kulturalną i informacyjną. Wiele już napisano na ten temat, ale do problemów tych przyjdzie jeszcze wracać niejednokrotnie. Rezultatem umyślnej, wyrotowej polityki informacyjnej na Ukrainie było pogłębienie różnic tożsamościowych wśród ludności ukraińskiej, co zostało wykorzystane przez rosyjskiego sąsiada do próby zniszczenia i likwidacji ukraińskiej państwowości.

Postmodernizm i jego wpływ na ukraińską historiografię stanęły pod znakiem zapytania, ponieważ historycy (tak jak reszta humanistów), realizując państwotwórcze pragnienia Ukraińców, przeważnie odwoływali się do globalnych schematów wyjaśniania historycznego pochodzących jeszcze z XIX w., u podstaw których leżały idee prawidłowej ewolucji wielkich grup społecznych – narodów, klas, państw. W tamtym okresie naukowe rozumienie zjawisk społecznych XX w. w znacznym stopniu przesunęło się w kierunku świadomości ich elementów społeczno-kulturalnych. Powstawało wrażenie, że odejście od polityki i ustalonych schematów podważa wpływową pozycję nauki jako wyłącznie „obiektywnego” sposobu objaśniania rzeczywistości. W istocie jednak transformacje intelektualne XX w. wniosły w rozumienie otaczającego nas świata nowy, potężny strumień racjonalizmu. Stan współczesnej nauki najlepiej być może określiła francuska uczona Jacqueline Russ, obdarzając nasze czasy mianem epoki „rozłamów i przekształceń”, które charakteryzują się „zaćmieniem określoności, zarówno w nauce, która utraciła swą niedawną aureolę i bezpowrotnie zasnuła się mgłą zwątpienia i niejasności, jak w naszym codziennym bytowaniu, w sferze aksjologii, a wreszcie także w politycznym odzwierciedleniu naszej egzystencji; gdy gasną wielkie wizje, pojawia się postnowoczesna współczesność, która przetasowuje stare karty.

⁶ Н. Яковенко, *Нариси кризової історіографії...*, s. 23.

W ten sposób miejsce różnorodnych ideologii i »szczęśliwego społeczeństwa« zajmuje pragmatyczny realizm i wątpliwości⁷. Wielkie schematy wyjaśniające i socjologizujące teorie nie dają już, i nie mogą dawać, dostatecznych argumentów pozwalających zrozumieć i wyjaśniać procesy społeczne. Nie oznacza to jednak całkowitej rezygnacji z takiego wyjaśniania, wręcz przeciwnie, staje się ono bardziej racjonalnym i głębokim, gdyż apeluje do najgłębszych struktur ludzkiej świadomości.

Na temat sytuacji wytworzonej w literaturze naukowej przez postmodernizm napisano bardzo wiele prac. Również niżej podpisany wyłożył swój pogląd na tę kwestię w szeregu publikacji, których nie ma potrzeby tutaj wspominać⁸. Historyk zawsze sam „tworzy” historię, zgodnie ze swoim światopoglądem i pozycją społeczną. W profesjonalnych kręgach proces ten skupia się jednak przede wszystkim na rekonstrukcji światopoglądu i świadomości (mentalności) aktorów historycznych, a nie na przypisywaniu im współczesnych wyobrażeń. Innymi słowy, historyk boryka się z jednym z najtrudniejszych problemów poznawczych, jakim jest rekonstrukcja stanu świadomości (i podświadomości) ludzi żyjących w przeszłości, a więc także dostępu do minionej rzeczywistości społecznej poprzez dekodowanie treści i znaczeń mowy. Taka historia jest znacznie głębsza i bardziej prawdziwa, ale zawsze pozostaje swego rodzaju mikrohistorią.

Nurt antropologiczny, które silnie oddziaływał na światowe dziejopisarstwo w ostatnim trzydziestoleciu XX w., nie wywołuje już dziś szczególnych protestów⁹. Postmodernizm, który przyczynił się do powstania i rozwoju historii antropologicznej, okazał się ważnym drogowskazem dla nauki w ogóle, a dla historii w szczególności. We współczesnym świecie nauka jawi się jako projekcja postępu kulturalnego, łącząca w ramach tej samej kultury tradycje z innowacjami¹⁰. Z tego powodu związana z postmodernizmem „akulturacja” nauki wywołuje dzisiaj coraz mniej pytań i wątpliwości. I to mimo że samo pojęcie postmodernizmu w światowym środowisku historiograficznym straciło swoją atrakcyjność i większość historyków najchętniej odzegnałoby się od niego jako od „ekspansji literaturoznawców”. Tendencja ta wyraźnie zarysowuje się we współczesnej historiografii zachodniej,

⁷ J. Russ, *La marche des idées contemporaines. Un panorama de la modernité*, Paris 1993, korzystałem z wydania ukr.: Ж. Рюс, *Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки*, tłum. z franc. В. Шовкун, Київ 1998, s. 255–256.

⁸ Л. Зашкільняк, *Постмодерністський виклик і сучасна історична наука*, w: *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, t. 5–6, Івано-Франківськ 2001, s. 90–99; tenże, *Постмодернізм та історія: кінець історіографії?*, w: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, t. 7, Львів 2000, s. 115–126; tenże, *Постмодернізм в історичній науці*, w: *Енциклопедія історії України*, t. 8, Київ 2011, s. 439–443.

⁹ Zob.: Н. Яковенко, *Вступ до історії*, Київ 2007, rozdz. 7; Л. Зашкільняк, *Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів*, Львів 2007, s. 39–78.

¹⁰ Zob. np. Ж. Рюс, dz. cyt., s. 9–15 n.

w której większość historyków zdecydowanie porzuciła używanie tego pojęcia, zarazem jednak wykorzystując w swojej praktyce jego pomysły i innowacje¹¹.

Ze względu na wyżej wskazane okoliczności zjawisko postmodernizmu nie upowszechniło się w historiografii ukraińskiej i było traktowane jako modna, zachodnia doktryna ideologiczna, swego rodzaju nurt w humanistyce. I chociaż w ciągu dwudziestu lat ukraińskiej niepodległości w środowisku historiograficznym odbyły się co najmniej dwie publiczne dyskusje na temat postmodernizmu, to jednak ich charakter i następstwa pozostały dla większości historyków mało zauważalne i niewiele znaczące. Ukraińscy historycy zostali „przytłoczeni” ciężarem dwóch, do dziś niewykonanych zadań – usunięcia zafałszowań i wypełnienia luk w historii Ukrainy, a także konstruowania powszechnie akceptowanego (kulturalno-antropologicznego) kanonu historycznego, potrzebnego do scalenia zróżnicowanej pamięci społecznej Ukraińców.

Na przełomie XX i XXI w. odbyły się dwie dyskusje na temat stosunku ukraińskiej historiografii do postmodernizmu, które ujawniły niemal powszechną nieufność ukraińskich historyków wobec „nowinek”. Wyrazem tego wotum nieufności było obszerne dzieło *Постмодернізм та українська історична наука* (1999). Jego autor, wybitny historyk ukraiński Jarosław Daszkewycz (1926–2010), osadził postmodernizm w roli burzyciela „tradycyjnej nauki historycznej”, która jego zdaniem była jedyną nauką zdolną do osiągnięcia „prawdy historycznej”¹². Daszkewycz oskarżył postmodernizm o zburzenie „scjentyzmu”, postęp „nihilizmu moralnego”, „zamach na naukę historyczną”, a przede wszystkim – o „burzenie historii narodowej”. Niestety, nie zauważył on epistemologicznego nowatorstwa historii antropologicznej i społeczno-kulturowej, które odkrywają przecież znacznie głębsze płaszczyzny tejże narodowej historii, podkreślającej fundamentalne kody kulturowe pamięci historycznej, bez których niemożliwa jest narodowa identyfikacja i legitymizacja¹³.

Druga dyskusja odbyła się pod koniec pierwszej dekady XXI w. na łamach kijowskiego czasopisma „Український гуманітарний огляд”. Na artykuł polskiego historyka Mirosława Filipowicza o przewrocie światopoglądowym, który stał się następstwem postmodernizmu, odpowiedział ukraiński mediewista Jurij Zazuliak. Obaj badacze pisali w istocie o tym samym, a mianowicie o wywołanych przez

¹¹ Dokładniej zob. O. Осіп'ян, *Cannibales ante portas. Стратегія критичного описання постмодерністів в сучасному англomовному світі*, „Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки” 3, 2008, z. 1, s. 45–57.

¹² Я. Дашкевич, „...Учи неложними устами сказати правду”. *Історична есеїстика (1989–2008)*, Київ 2011, s. 329–330.

¹³ Więcej zob. Л. Зашкільняк, *Про нові шляхи в сучасному історіописанні (з Ярославом Дашкевичем у тлі)*, w: *Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі XXI ст. Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13–14 грудня 2011 р., м. Львів)*, оргас. М. Капраль, Н. Кіт, А. Фелонюк, Львів 2013, s. 63–69.

postmodernizm zmianach w procedurach epistemologicznych, które wprowadziły do badań historycznych jakościowo nowe parametry, a jednocześnie dalekie były od „zniszczenia nauki historycznej jako takiej”. „Postmodernizm z pewnością nie zabije historii – podsumowywał Filipowicz – da jej raczej nowy oddech i skłoni historyków do tego, żeby nie lekceważyli teorii...”¹⁴. Zazuliak w polemice z polskim autorem opowiadał się jedynie za „umiarkowanym konserwatyzmem” w historiografii, twierdząc, że nie można jej sprowadzać do jednego nurtu czy metodologii. Podawał także w wątpliwość istnienie postmodernizmu jako kierunku w historiografii. Z tym można się całkowicie zgodzić, gdyż sami historycy zachodni, którzy bez wątpienia doświadczyli wpływu metod antropologizacji i dekonstrukcji (Carlo Ginzburg, Emmanuel Le Roy Ladurie, Natalie Zemon Davis), nie uznawali się za postmodernistów. Nie przeszkadzało to im jednak skutecznie stosować wspomniane metody w swoich badaniach¹⁵. Najwyraźniej więc polemicy różnie rozumieli postmodernizm: polski autor posługiwał się tym pojęciem w znaczeniu całokształtu metodologicznych procedur, podczas gdy jego ukraiński kolega miał na myśli kierunek w historiografii. Jest oczywiste, że postmodernistycznego nurtu w historiografii nigdy nie było i nie będzie. Nie znaczy to jednak, by można było ignorować głębokie zmiany epistemologiczne podstaw poznania historycznego, które zachodzą we współczesnym świecie i wynikają z sytuacji stworzonej przez postmodernizm.

Dyskusje i odwołania do postmodernizmu są w ukraińskiej historiografii nieliczne i w większości nieprofesjonalne. W związku z tym samo życie i rozwój nauki historycznej stawia przed historykami nieuniknione zadanie – płynąć w rzece światowych osiągnięć myśli historyko-badawczej. Uniknąć tego można jedynie izolując się od światowego dziejopisarstwa. Dlatego ukraińscy historycy stoją przed palącą potrzebą zapoznania się z nowymi tendencjami metodologicznymi, które proponuje światowa myśl historyczna. Wysiłki tego rodzaju można odnaleźć we współczesnej historiografii ukraińskiej. I jakby tego nie ukrywać, rozwijają się one w nurcie imperatywów postmodernistycznych – destrukuralizacji, dekonstrukcji, antropologizacji, „kulturyzacji” i „lingwizacji” całego procesu badawczego.

Jednym z podstawowych zadań ukraińskich historyków pozostaje konstruowanie ukraińskiej wielkiej narracji, albo inaczej mówiąc, nowoczesnej koncepcji historii Ukrainy. Nie można w tym kontekście nie wspomnieć o jednej z ostatnich prób budowy nowej historiozofii narodowej, która, jak i wiele innych, opiera się na podejściu pozahistorycznym. Mowa tu o artykule kijowskiego filozofa Ołeksandra Kichno *Національно-культурний розвиток України у світовому*

¹⁴ М. Філіпович, *Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії)*, „Український гуманітарний огляд” 13, 2008, s. 9–29, s. 26.

¹⁵ Ю. Зазуляк, „Коротка” репліка про постмодернізм в історії, „Український гуманітарний огляд” 14, 2009, s. 60–86.

контексті¹⁶. Autor próbuje uzasadnić tezę, że ukraińska idea może stać się dzisiaj kolejną powszechną (!) ideą postępu historycznego ludzkości, ponieważ „będzie się rozwijać w kierunku syntezy wszystkich swoich elementów składowych: idei indoeuropejskiej, słowianofilskiej, europejskiej (w tym idei domu europejskiego), chrześcijańskiej [...] idei syntezy religii i kultur”¹⁷. Trudno komentować tego rodzaju mechanistyczne konstrukcje oparte na idei kumulatywnego postępu wiedzy naukowej. Jasne jest tylko, że w takiej historiografii dostrzegamy pragnienie bardzo szybkiego i nieuzasadnionego przejścia od romantycznego, łzawo-narodowego traktowania przeszłości do ujęcia megalomańsko-mesjanistycznego. Można to nazwać swoistym postromantyzmem.

Realna dyskusja nad syntezą ukraińskiej historii zaczęła się dopiero w 2012 r. i trwa do dziś na łamach „Українського історичного журналу”. W jej przebiegu wypowiedziano najróżnorodniejsze opinie i propozycje. Najczęściej podkreślano niezbędność nowatorskiego podejścia do konstruowania historii narodowej, która, po pierwsze, powinna odróżniać się od poprzednich syntez, a po drugie – odpowiadać tendencjom rozpowszechnionym w światowym dziejopisarstwie¹⁸. Nie ma możliwości omówienia w tym miejscu „wyzwania i zagrożenia” historiografii związanej z przygotowaniem syntezy historii Ukrainy. Podkreślić należy jednak, że większość autorów (w szczególności H. Kasjanow i O. Toloczko), odrzucających na ogół tzw. tendencje postmodernistyczne, ostatecznie sprowadza prace nad syntezą właśnie do tychże wypracowanych w światowej historiografii postmodernistycznych inspiracji – dekonstrukcji, antropologizacji, projekcji socjalno-kulturowej, ekstrapolacji „sumy doświadczeń historycznych” oraz „historii różnej trwałości”¹⁹. Można temu jedynie przyklasnąć, zaprzeczając autorom jedynie w sprawie niemożliwości powstania historii narodowej, która ich zdaniem mogłaby być jedynie „nacjonalistyczna”. Wieloznaczne pojęcie „narodowy” może jednak oznaczać nie tylko historię etnosu czy państwa, ale także wiele innych rodzajów historii, których przedmiotem może być każda społecznie zorganizowana wspólnota.

Jeszcze bliższe współczesnym wzorcom dziejopisarskim są propozycje historiograficzne wyłożone w najnowszej pracy kijowskiej uczonej Iryny Kolesnyk, która konceptualizuje stan i problemy ukraińskiego dziejopisarstwa z punktu widzenia językowo-lingwistycznej historii pojęć, zwracającej uwagę na problemy „języka nauki, świadomości językowej i zachowania historyka”. Zdaniem Kolesnyk, ukraińska nauka historyczna znajduje się na etapie decydującej zmiany przestrzeni

¹⁶ О. Кіхно, *Національно-культурний розвиток України у світовому контексті*, „Пам’ять століть” 1998, nr 4, s. 51–63.

¹⁷ Tamże, s. 63.

¹⁸ Zob. Г.В. Касьянов, О.П. Толочко, *Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України*, „Український історичний журнал” 2012, nr 6, s. 4–24.

¹⁹ Tamże, s. 21.

informacyjnej i aparatu pojęciowego historyka, które *volens nolens* wymuszają na historykach bardziej samokrytyczne spojrzenie na produkowaną wiedzę historyczną i większe „zanurzenie” w teoretyczne problemy dziejopisarstwa²⁰.

Potwierdzeniem tej diagnozy może być fakt, że w ostatnich latach w ukraińskiej historiografii podejmowano badania utrzymane na poziomie światowych standardów, które charakteryzowały się postawieniem nowych zagadnień badawczych, użyciem nieklasycznych metod oraz oryginalnymi wynikami. W szczególności w Instytucie Historii Ukrainy Narodowej Akademii Nauk Ukrainy zainicjowano wiele ciekawych, eksperymentalnych czasopism i zbiorów, które w istocie demonstrują próby wyjścia poza granice kanonicznej historii. Należy wymienić przede wszystkim: „Соціум. Альманах соціальної історії” („Socjum. Almanach Historii Społecznej”), „Ruthenica. Альманах історії та археології Східної Європи” („Ruthenica. Almanach Historii i Archeologii Europy Wschodniej”), „Україна в Центральній-Східній Європі” („Ukraina w Europie Środkowo-Wschodniej”) i inne. W 2008 r. Instytut zainicjował wydanie pierwszego na Ukrainie historyczno-teoretycznego czasopisma „Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки” („Ejdos. Almanach Teorii i Historii Nauki Historycznej”). Wszystkie te wydania są dostępne na stronie internetowej Instytutu Historii Ukrainy. Można tam również zobaczyć zbiorowe monografie historii życia codziennego oraz dotyczące II wojny światowej²¹. Koncentrują się one nie tylko na sprostowaniu starych, radzieckich mitów na temat ukraińskiej historii, ale także na tworzeniu jakościowo nowej wiedzy historycznej. I właśnie ten nowy punkt widzenia, skupiony na przeszłości społeczeństwa, określa zupełnie nową, nie „imperialno-kolonialną”, ale „ludzką” historię Ukrainy.

Wypracowaniu i upowszechnieniu nowych podejść służą ukształtowane w ostatnich latach ośrodki naukowo-badawcze. Wśród nich na uwagę zasługują przede wszystkim: kierowany przez Jarosława Hrycaka Instytut Badań Historycznych na Lwowskim Uniwersytecie Narodowym im. Iwana Franki, który wydaje renomowane czasopismo „Ukraina Moderna”; kierowane przez Natalię Jakowenko Towarzystwo Badaczy Europy Środkowo-Wschodniej, afiliowane przy Narodowym Uniwersytecie „Akademia Kijowsko-Mohylewska” i wydające „Український гуманітарний огляд”; Wschodni Instytut Ukrainistyki im. Kowalskich przy Charkowskim Uniwersytecie Narodowym im. Wasyla Karazina. Do dorobku historyków, którzy kształcą się w tych oraz podobnych ośrodkach należy niekanoniczna wersja historii Ukrainy (autorstwa Jakowenko i Hrycaka) oraz oryginalne prace badawcze, wśród

²⁰ І. Колесник, *Українська історіографія: концептуальна історія*, Київ 2013, s. 4–32.

²¹ *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)*. Колективна монографія, t. 1, cz. 1–2, red. С.В. Кульчицький, Київ 2010; *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. Колективна монографія, t. 2, cz. 1–3, red. В.М. Даниленко, Київ 2010; *Україна в другій світовій війні: погляд х ХХІ ст. Історичні нариси*. У двох книгах, t. 1–2, Київ 2011.

których tytułem przykładu warto wymienić niedawne badania Natalii Jakowenko na temat idei i wyobrażeń nowożytnej Ukrainy²², Jarosława Hrycaka o wspólnocie Iwana Franka²³ oraz Kateryny Dysy o wiedźmach na Ukrainie²⁴. Wspomnieć należy również fundamentalne prace Jurija Prysiażniuka na temat mentalności ukraińskich chłopów przełomu XIX i XX w.²⁵, Wołodymyra Waszczenki o neura- stenicznym dyskursie w historiografii Mychajła Hruszewskiego²⁶, kierowane przez Anatalija Bojko badania poświęcone ustnej twórczości ludowej²⁷ czy wreszcie Wadyma Adadurowa o wyobrażeniach Napoleona i francuskich urzędników na temat zachodnich terenów imperium rosyjskiego²⁸. Można by wymienić jeszcze wiele innych prac, które świadczą o podejmowanych na Ukrainie próbach badania przeszłości mieszczących się w nurcie historii antropologicznej, historii intelektualnej, *gender studies*, mikrohistorii itp.

Powyższe rozważania można podsumować, kwestionując własny pesymizm sprzed lat piętnastu co do stanu i perspektyw ukraińskiej historiografii. Należy skonstatować, że na przekór wszelkim przeszkodom i niesprzyjającym czynnikom zbliża się ona do tendencji panujących w światowym dziejopisarstwie, a ukraińscy historycy mogą z większym optymizmem patrzeć w przyszłość. Co więcej, rzeczywistość współczesnej Ukrainy stwarza unikalne możliwości odejścia od uniwersalnych schematów wyjaśniania procesu historycznego w stronę eksplikacji kulturowo-antropologicznych, które dają możliwość lepszego zrozumienia realnych procesów społecznych towarzyszących formowaniu ukraińskiego państwa i narodu politycznego.

Nad ukraińską historiografią wciąż jednak ciążyą fatalne atawizmy historii klasy- sycznej. Sytuację tę trafnie opisał znany historyk meksykański i amerykański Carlos Rojas w fundamentalnej pracy *La historiografía en el siglo XX. Historia e historiadores entre 1848 y ¿2025?* (2004)²⁹. Podkreślił on, że oceniana retrospektywnie praktyka historiograficzna jest nierozzerwalnie związana z systemem wiedzy o społeczeństwie, który powstał w XIX w., a dokładniej – w heglowsko-marksistowskich

²² Н. Яковенко, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ 2007.

²³ Я. Грицак, *Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886)*, Київ 2006.

²⁴ К. Діса, *Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII ст.*, Київ 2008.

²⁵ В. Ващенко, *Від самопрезентації до методології. Психобіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського*, Дніпропетровськ 2007.

²⁶ Ю.П. Присяжнюк, *Українське селянство Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. як соціоментальна історична спільнота*, Черкаси 2008.

²⁷ *Усна історія Степової України. Запорізький край*, red. А.В. Бойко і in., t. 1–8, Запоріжжя 2008–2009.

²⁸ В. Ададуrow, *„Наполеоніда” на Сході Європи. Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних країн Російської імперії на початку XIX ст.*, Львів, 2007.

²⁹ Korzystałem z wydania ros.: К.А.А. Рохас, *Историкография в 20 веке. История и исто- рики между 1848 и 2025 годами*, red. К.Г. Гладыш, Москва 2008.

wizjach świata i jego historii, uosabiających wzorzec uniwersalnego rozwoju³⁰. Ten wzorzec epistemologicznego modernizmu funkcjonuje do dnia dzisiejszego, jednak obecnie daje się zaobserwować jego wyczerpywanie. We wszystkich kierunkach współczesnych studiów historycznych można dostrzec pewne cechy wspólne: historiografia pozytywistyczna stała się „żywym trupem” i istnieje tylko dzięki wysiłkom panujących reżimów i ich oficjalnych historiografii; historia bezwzględnie **włącza to, co współczesne, jest nasycona ideologią i społecznym zamówieniem**. Historycy zmuszeni są zająć wyznaczone pozycje społeczne i ideologiczne, które z kolei określają granice możliwego wykorzystania otrzymanych rezultatów badawczych, dlatego praca historyka zawsze wystawiona jest na ryzyko ideologiczne³¹.

W takim ujęciu historiografia ukraińska nie jest wyjątkiem. Jej perspektywy są moim zdaniem stosunkowo optymistyczne: ogólny powrót historii do zagadnień „partyjności” i „zaangażowania” jest niewątpliwie lustrzanym odbiciem stałej tendencji do zerwania z modernistycznym i pozytywistycznym postrzeganiem historii jak nauki o przyszłości. Dlatego też wszelkie rozmowy o „końcu historii” jako nauki nie mają nic wspólnego z sensem, jaki zazwyczaj nadaje się tym słowom. Chodzi tu o zmiany zachodzące w sferze poznania historycznego i w sposobach pisania historii: **historiografia jest polem ciągłej dyskusji o tym, kto jest upoważniony do pisania historii**. Wynika z tego, że historię przeważnie piszą „zwycięzcy” i „panujący” („ten kto kontroluje przeszłość, ma władzę!”). Są to jednak zazwyczaj historie polityczne lub upolitycznione.

Włączenie do dziejopisarstwa czynnika kulturowego zwraca je w inną stronę, otwiera je na perspektywę w swej istocie ideologiczną. Współczesne tendencje rozwoju kultury światowej świadczą, że ludzkość zawsze będzie potrzebowała historycznego uzasadnienia jakiegokolwiek tożsamości – etnicznej, narodowej, grupowej, rasowej, państwowej, kulturalnej, regionalnej etc. Jednocześnie pokazują one, że historia nie jest tym, co o niej piszą historycy, a także nie jest samą rzeczywistością przeszłą, jest ona dyskursem, specyficznym sposobem używania języka w sferze publicznej, który pojawił się w tradycji grecko-chrześcijańskiej, jest „kulturową praktyką wspólnot i jednostek”.

W perspektywie można dostrzegać wzrost zainteresowania młodych generacji historyków na Ukrainie problematyką socjalno-kulturową rodzimej historii. Zараzem jednak wśród historyków utrzymuje się pewien „strach” przed „rozmywaniem” historii Ukrainy w dziejach krajów sąsiednich lub bardziej ogólnych nurtów cywilizacyjnych. Z obaw tych wypływają na powierzchnię życia intelektualnego współczesnej Ukrainy obraźliwe epitety kierowane w stronę tzw. postmodernistów, przy ogólnym niezrozumieniu sytuacji stworzonej przez postmodernizm. Wszelako życie i praktyka badawcza wymuszają poszerzanie horyzontów rozumienia i wyjaśniania przeszłości, bez względu na to, jak te bieżące zmiany będziemy nazywać.

³⁰ Tamże, s. 12–24.

³¹ Tamże, s. 113 n.

Bibliografia

- M. von Hagen, *Does Ukraine Have a History?*, *Slavic Review* 1995, nr 3, s. 655–672
- J. Hrycak, *Ukrainian Historiography 1991–2001. Decade of Transformation, Manuskript eines Vortrags, gehalten während einer Konferenz an der Universität Wien vom 27.–29. 9. 2001*, „Österreichische Osthefte” 2002, z. 1/2, s. 1–32
- T. Stryjek, *Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004*, Warszawa 2007
- В. Ададуrow, „Наполеоніда” на Сході Європи. Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX ст., Львів, 2007
- В. Ващенко, *Від самопрезентації до методології. Психобіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського*, Дніпропетровськ 2007
- Я. Грицак, *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*, Київ 2006
- Я. Дашкевич, „...Учи неложними устами сказати правду”. *Історична есеїстика (1989–2008)*, Київ 2011
- К. Діса, *Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII ст.*, Київ 2008
- Ю. Зазуляк, „Коротка” репліка про постмодернізм в історії, „Український гуманітарний огляд” 14, 2009, s. 60–86
- Л. Зашкільняк, *Замітки про сучасну українську історіографію*, w: *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. Збірник статей*, t. 15: *На пошану доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віктора Михайловича Даниленка з нагоди 60-річчя від дня народження та 35-річчя наукової праці. У 2-х частинах*, Київ 2009, s. 18–23
- Л. Зашкільняк, *Метаморфози сучасної Кліо (про нові тенденції світового історіописання на початку ХХІ століття)*, w: *Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталі Яковенко*, Київ 2012, s. 595–604
- Л. Зашкільняк, *Постмодернізм та історія: кінець історіографії?*, w: *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, t. 7, Львів 2000, s. 115–126
- Л. Зашкільняк, *Постмодерністський виклик і сучасна історична наука*, w: *Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, t. 5–6, Івано-Франківськ 2001, s. 90–99
- Л. Зашкільняк, *Про нові шляхи в сучасному історіописанні (з Ярославом Дашкевичем у тлі)*, w: *Українське джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни на порозі ХХІ ст. Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 85-літтю від дня народження Ярослава Дашкевича (13–14 грудня 2011 р., м. Львів)*, оргас. М. Капраль, Н. Кіт, А. Фелонюк, Львів 2013, s. 63–69
- Л. Зашкільняк, *Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів*, Львів 2007
- Л. Зашкільняк, *Які історики потрібні Україні?*, „Україна модерна” 2009, nr 3(14), s. 297–309
- Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15–17 липня 1995 р.)*, Харків 1995
- Г. Касьянов, *Ще не вмерла українська історіографія*, „Критика” 2002, z. 4, s. 7–12
- Г.В. Касьянов, О.П. Толочко, *Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України*, „Український історичний журнал” 2012, nr 6, s. 4–24
- О. Кіхно, *Національно-культурний розвиток України у світовому контексті*, „Пам’ять століть” 1998, nr 4, s. 51–63
- І. Колесник, *Українська історіографія: концептуальна історія*, Київ 2013
- І.І. Колесник, *Українська історіографія ХVІІІ – початок ХХ століття*, Київ 2000

- Міжнародний науковий конгрес „Українська історична наука на порозі XXI століття”. Чернівці 16–18 травня 2000 р. Доповіді та повідомлення, т. 1–4, Чернівці 2000–2001
- Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.). Колективна монографія, т. 1, cz. 1–2, red. С.В. Кульчицький, Київ 2010
- О. Осіп'ян, *Cannibales ante portas. Стратегія критичного описання постмодерністів в сучасному англомовному світі*, „Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки” 3, 2008, з. 1, s. 45–57
- Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). Колективна монографія, т. 2, cz. 1–3, red. В.М. Даниленко, Київ 2010
- А. Портнов, *Упражнения с историей по-украински*, Москва 2010
- В.А. Потульніцький, *Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть*, Київ 2002
- Ю.П. Присяжнюк, *Українське селянство Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. як соціоментальна історична спільнота*, Черкаси 2008
- О.П. Реєнт, *Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу*, „Український історичний журнал” 1999, nr 3, s. 3–22
- К.А.А. Рохас, *Историография в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами*, red. К.Г. Гладыш, Москва 2008
- Ж. Рюс, *Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки*, tłum. z franc. В. Шовкун, Київ 1998
- Л.В. Таран, *Новые тенденции в мировой и украинской историографии*, „Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории” 13, 2005, s. 211–231
- Л.В. Таран, *Провідні тенденції світової історіографії XX ст. та проблема кризи сучасної української історичної науки*, „Український історичний журнал” 1998, nr 5, s. 30–39
- Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. У двох книгах*, т. 1–2, Київ 2011
- Українська історична наука на порозі XXI століття. Харківський історіографічний збірник*, т. 2, Харків 1997
- Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми*, red. Л. Зашкільняк, Львів 2004
- Усна історія Степової України. Запорізький край*, red. А.В. Бойко і in., т. 1–8, Запоріжжя 2008–2009
- М. Філіпович, *Смертельна загроза чи нові перспективи? (Про постмодернізм в історіографії)*, „Український гуманітарний огляд” 13, 2008, s. 9–29
- Н. Яковенко, *Вступ до історії*, Київ 2007
- Н. Яковенко, *Нариси кризової історіографії*, „Критика” 2006, з. 1–2, s. 28–30
- Н. Яковенко, *Одна Клію; дві історії*, „Критика” 2002, з. 12, s. 12–14
- Н. Яковенко, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ 2007

Ukrainian historiography and postmodernism: retrospectives and perspectives

Modern Ukrainian historiography has been involved in pursuing two contradictory goals. It has been striving to cover a distance that separates it from Western historiography, at the same time trying to create what can be referred to as a canonical interpretation of the Ukrainian past. Many Ukrainian historians perceive postmodernism in terms of a new historiographical trend, failing to see the epistemological innovations that characterize a “postmodern situation”. However, some Ukrainian historians are of the opinion that postmodernism, by undermining traditional ways

of practising history and questioning historiography's contribution to the process of nation-state building, eliminates the very possibility of creating such a canonical view of the national past. The discussion of the theoretical foundations of a new synthesis of Ukrainian history has revealed the contradiction between the intention of following new scholarly trends on one hand and of writing a work that fulfils legitimizing functions on the other. However, according to this author, an attempt to present the national past from new methodological perspectives (cultural, anthropological) is likely to give it a more humanistic "face", thus enhancing rather than weakening its legitimizing effect. Young Ukrainian historians are open to new methodological novelties and try to adopt them in their research practice (cultural and anthropological approaches). The overcoming of stereotypes and old patterns that permeate Ukrainian historiography appears to be an urgent task for Ukrainian scholars to carry out today.

Leonid Zaszkilniak (Леонід Зашкільняк, Leonid Zashkilnyak) – prof. dr hab., kierownik Katedry Historii Europy Centralnej i Wschodniej Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Franki. Zainteresowania badawcze koncentruje wokół najnowszej historii Polski i krajów Europy Środkowo-Wschodniej, a także polskiej i światowej historiografii. Autor wielu publikacji, w tym autor i współautor syntez: *Istorija Centralno-Schidnoji Jewropy*, Lwów 2001; *Istorija Polszczy: wid najdawniszych czasów do naszych dni*, Lwów 2002; *Suczasa switowa istoriografija*, Lwów 2007; współredaktor serii wydawniczych: *Wielokulturowe historyczne środowisko Lwowa w XIX–XX wieku* (2001–2007), *Historia – mentalność – tożsamość* (2008–2013), *Złota księga historiografii lwowskiej w XIX–XX wieku* (t. 1–2, 2007–2013). E-mail: leoza10@gmail.com.